

ФОРМИРАЊЕ ПРВЕ СРПСКЕ ДИВИЗИЈЕ

Смошра и свечаности упркос немачич авиошша

У јужној Србији, у којој је за пола године формирано више бригада. стално се осећала потреба за крупнијим формацијама, дивизијама. које би предузимале веће и сложеније операције. У немогућности да непосредно командује бригадама, Главни штаб НОВ и ПО Србије према потреби је формирао оперативне штабове и ПЛтаб јужноморавске зоне и под њихову команду стављао поједине бригаде и партизанске одреде. Нагли пораст бригада и партизанских одреда изискивао је ефикасност на вишем степену командовања. што се могло постићи формирањем дивизија. Услови за формирање једне дивизије у Србији постојали су крајем 1943. године и касније, али то није учињено због одласка Прве јужноморавске и Прве шумадијске бригаде, на основу наређења Врховног штаба и врховног команданта. у Санџак и источну Босну. С њима је отишао секретар Покрајинског комитета КПЈ за Србију др Благоје Нешковић и чланови Љубинка Милосављевић и Мома Марковић. Они су касније. у време задржавања у Штабу Оперативне групе дивизија. 18. априла 1944. упутили писмо Петру Стамболићу, команданту Главног штаба и члановима Покрајинског комитета Драгом Стаменковићу и Недељку Караичићу у коме. поред осталог, захтевају: ..Ако услови постоје стварајте дивизије... Позивајте Бугаре. недићевце и четнике да прилазе вашим редовима. Видите да ли је могуће привући Кесеровића и оне из Горње Јабланице...⁵⁹

У складу са тим захтевом вршене су припреме за формирање Прве српске дивизије, 14. јуна преименоване у Двадесет прву српску ударну дивизију. Са препоруком да се бугарски војници. четници и недићевци придобијају да прелазе у Народноослободилачку војску. мало је учи-

⁵⁹ 36. НОР, том I, књ. 20. док. 141

њено. Четнички и недићевски команданти су одбијали позиве да преговарају и своје јединице преводе, како су неки знали рећи, под команду црвене петокраке. Дешавало се, међутим, да се мање групе заробљених и мобилисаних четника добровољно одреде за борбу против окупатора и квислинга. И бугарски војници ретко су прихватили позиве да се масовније придруже партизанима.

На сунчану Јововића ливаду, на планини Радану, стигле су, 20. маја 1944, Четврта и Шеста српска бригада и мештани оближњих села да присуствују свечаном чину формирања Прве српске дивизије. Недостајала је Пета српска бригада која је остављена у рејону Јастрепца да туче окупатора и домаће издајнике. Смотра је почела постројавањем бригада и предајом рапорта делегату Врховног штаба НОВ и ПОЈ, генерал-мајору Светозару Вукмановићу Темпу и команданту Главног штаба НОВ и ПО Србије Петру Стамболићу Јерemiји. Саопштена је наредба о формирању Дивизије, коју су сачињавале Четврта, Пета и Шеста српска бригада. За команданта дивизије именован је Риста Антуновић Баја, за политичког комесара Драгољуб Петровић Раде и за начелника штаба Драгослав Петровић Горски. Сва тројица су били на високим функцијама у Штафу јужноморавске зоне. Њихово наименовање на командне и политичке дужности у тек створеној дивизији борци и старешине бригада су пропратили громким аплаузима и повицима задовољства. Њима су се придружиле стотине младих, пристиглих на свечаност, који су ценили и поштовали своје храбре првоборце и руководиоце, веровали у њихова командантска умећа и способност да ће Дивизију тако водити да постане страх и трепет за непријатеља. За обавештајног официра постављен је касније Никола Бугарчић, а др Дуња Перишић за референта санитета дивизије. Присутнима су се обратили Светозар Вукмановић Темпо, Петар Стамболић, Риста Антуновић. Темпо је, поред осталог, рекао: „Другови борци, Јужноморавци! Ви сте у досадашњим борбама против окупатора и домаћих издајника часно извршили задатак који је пред вас поставила КПЈ. Сачували сте слободу и слободарску традицију овог краја. Борба, међутим, није завршена...”

Повицима одобравања и аплаузима, борци и народ су прекидали говорника. Он је завршио најавом наредних борбених задатака: „Још ове ноћи полазите на извршење првог борбеног задатка. Треба да разбијете четнике мајора Ђурића у Горњој Јабланици, на Оруглици. Ту је смештена Дражина команда јужног фронта. Њих треба разбијати. А кад извршите тај задатак, кренућете даље на север да уништите четнике

Кесеровића на Коиаоиику. Тако ћете ослободити цијелу територију у захвату Ибра и око Мораве. Тада ћемо ударити свом снагом по прузи..."⁶⁰

Темпо је, нема сумње, добрим делом предвидео шта ће се догодити наредних недеља и месеци у јужној Србији и шире. У име Покрајинског комитета КПЈ и Главног штаба НОВ и ПО Србије, Петар Стамболић говорио је о војнополитичкој ситуацији у нашој земљи и свету. Командант дивизије Риста Антуновић Баја рекао је и ово: „Ми смо добили задатак да ослободимо Београд. Пут до Београда води нас преко Горње Јабланице, где треба да разбијемо четнике. Оба ова задатка и многе друге који пред нас буду постављени ми ћемо извршити..."⁶¹

Свечаност су понекад ометали летови немачких борбених авиона изнад Радана, Горњег и Доњег Гајтана, Ображда и подручја целе Јабланице. Непријатељ је, изгледа, био обавештен о покрету бригадних колона у подручју Радана, али није ништа открио, јер су се у време налета авиона борци и народ склањали под крошње дрвећа. После смотре јединица и говора, настало је народно весеље.

У року од месец дана формиране су још четири српске дивизије: Друга, Трећа, Четврта, Пета, убрзо преименована у Двадесет другу. Двадесет трећу, Двадесет четврту и Двадесет пету. Била је то моћна оружана сила од које су зазирали удружени непријатељи и ужурбано се спремали да је униште.

На смотри на Јововића ливади, приликом формирања Дивизије, видело се да је Четврта српска бригада снажна борбена јединица, састављена од четири батаљона, чије је бројно стање износило близу 750 бораца и старешина. Била је боље наоружана него раније. Скоро свака десетина, поред бораца наоружаних пушкама, имала је пушкомитраљез, више ручних бомби и довољно муниције. Свака чета просечно је имала 10, а батаљони 30 пушкомитраљеза. Постојала је пратећа јединица са неколико минобацача и противтенковских пушака. Наоружање је прилично побољшано пристизањем савезничке помоћи ваздушним транспортом, у оружју, муницији, санитетском и осталом ратном материјалу. Многи борци и старешине имали су нове униформе и обућу енглеског кроја. Задржано је оружје заплењено од непријатеља, које је донекле сведочило о пређеном полугодишњем путу Бригаде.

⁶⁰ Светозар Вукмановић 'Гемпо, *Мемоари, Револуција која шече*, Комунист. Београд 1971, књ. 1, стр. 401.

⁶¹ Архив ВИИ, кут. 1042. фасцикла 10.

њеним мањим и већим борбеним успесима и победама над непријатељем и у одбрани слободне територије. Из скоро сваке борбе јединице Бригаде су излазиле ојачане и боље наоружане, захваљујући умешном командовању на скоро свим нивоима, од десетара до команданта бригаде и осталих старешина. Морално-политичко стање у јединицама одржавано је на високом нивоу, заслугом делегата водова, политичких комесара, њихових заменика, чланова КПЈ и СКОЈ-а.

У Горњој Јабланици

Главни штаб НОВ и ПО Србије је проценио да ће удружени непријатељи жестоко напасти јединице на левој обали Јужне Мораве, у Јабланици. Пустој Реци и Топлици. На десној обали реке, на простору од Црне Траве до границе према Македонији, већ је тутњала бугарско-четничка офанзива против Седме, Осме и Десете српске и Треће македонске бригаде. Седма и Десета српска бригада биле су присиљене да одступе преко Јужне Мораве у рејон планине Кукавице да би избегле директне сукобе са надмоћнијим непријатељем.

У намери да преухитри противника, потуче Јужноморавску групу четничких корпуса и касније усмери нападе на Расинско-топличку групу четничких корпуса у Косаници. Топлици и Расини. Главни штаб Србије је одлучио да се брзо дејствује. На састанку команданта Главног штаба Петра Стамболића, делегата Врховног штаба Светозара Вукмановића Темпа са Штабом новоформиране дивизије усвојен је план наступног марша и борби Четврте и Шесте српске бригаде у Горњој Јабланици.

У Горњој Јабланици четници су господарили од почетка рата, приморавајући народ на послушност застрашивањем и лажном пропагандом о партизанима. У овом крају имали су знатне снаге. прикупљене за офанзивни удар на јединице Народноослободилачке војске у Доњој Јабланици. Пустој Реци и Топлици. У Сијаринској Бањи налазио се Горски штаб 110, у ствари Четничка команда Драже Михаиловића за јужну Србију, у чијем су саставу били Јабланички, Јужноморавски, Летећи и Вардарски четнички корпус и неколико мањих самосталних јединица. Војнички ценећи, био је то превелики залогај за тренутно непотпуну и тек формирану Прву српску дивизију. Рачунало се. истина, да ће она успоставити садејство са Седмом и Десетом српском

бригадом. присиелим преко Јужне Мораве на Кукавицу. Врањским и Лесковачким партизанским одредом ради заједничке борбе против четника. На руку је ишао и раскол међу четничким командантима тих дана. иако се поуздано нису знале његове размере. Раздор је почео од главе, у четничком Штабу 110. када је неколико официра посумњало у свога претпостављенога. потпуковника Радослава Ђурића. оптуживши га код Драже Михаиловића да је крив за губљење неколико насеља. Барја. Гагинаца и Оруглице. која су пала у партизанске руке.⁶² Потчињени су ухапсили Ђурића. 18. маја. стрпали га у затвор и глава му је висила о концу. Његову дужност преузео је мајор Ранко Стошић, али се одмах разболео и четничко командовање било је знатно ослабљено.

Штаб дивизије је проценио да четници очекују удар од Кукавице и Оруглице, због чега су главнину сконцентрисали на тој страни да спречава продоре према њиховој територији. Начелник штаба дивизије Горски предложио је да се приреди изненађење и напад изведе правцем одакле га четници најмање очекују.

Предвече. 20. маја. командантима бригада Миливоју Перовићу и Ратомпру Андрићу Кмету је наређено да јединице поведу у складу са примљеном заповешћу. да се упусте у борбе у Горњој Јабланици. Четврта српска је наступала преко Гајтана. Буквика. избивши ујутру у рејон Секираче и Стубле. О томе дану у Операцијском дневнику, који је водио политички комесар бригаде Боривоје Ромић, забележено је следеће: „Организованог отпора непријатеља нема. али се препуцавамо са појединим групицама. Ноћимо на положајима.”⁶³ Сутрадан је уследило наређење да се продужи према Медевцу. Наступало се преко тешко проходног терена. У селу Кривом Дрвету уследио је застој и ручак. У Операцијском дневнику о томе се каже: „Наилазимо на врло леп дочек од стране становника. Наш Други батаљон налазимо у Великој Брајини, па сви продужујемо ка Медевцу. Стижемо у село око 5 сати после подне. Сељаци чувши да ми не поступамо са људима онако како је реакција причала све више придлазе из шума. Преко њих поручујемо осталим да се врате кућама и да са наше стране неће бити узнемиравани. Делимо им летке са потписима угледних Горњојабланичана. Ту ноћимо...”⁶⁴

⁶² 36. НОР. том XIV. књ. 3, док. 192.

⁶³ Архив ИЗИИ. кут. 1045. рег. бр. 16-2.

⁶⁴ Исто.

Шеста српска бригада је чинила леву дивизијску колону и наступала преко Леца, према Реткоцеру, у намери да ту савлада 3. и 4. четничку јабланичку бригаду и наступа за Тупале и Радевачку чесму. У свануће, 21. маја, Други батаљон се прикрао с леђа четницима војводе Саве Миловановића у реткоцерским шанчевима, ископаним још у време српско-турског рата. Три групе бомбаша, на челу са замеником политичког комесара чете Јованом Паовићем, нападе су четничке положаје и омогућиле јуриш стрељачком строју Батаљона. Шанчеви су брзо заузети, а четници протерани према Чокотини. У борби су рањени командир Прве чете Стојан Томић, заменик политичког комесара Јован Паовић и стари ратник Ђурђе Спасојевић, најстарији борац бригаде, учесник у балканским и Првом светском рату, у коме је два пута рањаван. У борби на Реткоцерским шанчевима он је задобио четврту повреду, на домаку родне куће, и морао је у болницу на лечење.⁶⁵ Јединице Шесте српске су гониле четнике према Тупалима, достигле линију Варадин - Дашиновац и продужиле на положај од Медвеђе до Радевачке чесме. На томе простору четници су успели, после прегруписавања њихове главнине, да учврсте одбрану, 23. маја, на линији Ђулекаре, Тупалски вис, Радевачка чесма и Оруглица. Положаје у Ђулекару бранила је 1. јабланичка бригада, а на Тупалском вису Јабланички и Вардарски четнички корпус. Код Радевачке чесме распоређен је Јужноморавски четнички корпус, а Одред Летеће лесковачке бригаде у Барју. У Гагинцу се налазио Оруглички четнички батаљон. Оваквим борбеним распоредом четници су осујетили напредовање Шесте српске бригаде, док се Четврта српска бригада налазила подаље, у селу Медевцима, у сусрету са мештанима, да задобије њихово поверење и млађе придобије за НОБ. На предлог Штаба дивизије, Штаб бригаде искористио је задржавање у Медевцима да се формира Горњојабланички партизански одред, чији је задатак био да остане на томе терену и одбија четничке нападе. Из батаљона и чета сви борци и старешине пореклом из Горње Јабланице укључени су у новоформирано одред, а већина их је одмах распоређена на командне и политичке дужности.

Двадесет четвртог маја Четврта српска бригада је добила наређење да наступа према Сијарини и Радевцима, да би се уклонила у борбени распоред четника и осујећивала њихове противнападе. Јединице Шесте

Милорад Чукић. *Шеста српска бригада*, Институт за савремену историју, Београд 1991. стр. 84-86.

српске покушале су да угрозе непријатеља на Тупалском вису. али су њена два батаљона дочекана снажном ватром четника. Цео дан трајали су напади и противнапади. Обе стране имале су губитака. Погинула су 4 борца Првог батаљона Шесте српске, а 7 лакше и теже рањено. Четници нису одустајали од намере да преузму иницијативу и преотму изгубљено. Да би се олакшао неповољан положај Шесте српске у борби са надмоћнијим непријатељем, два батаљона Четврте српске бригаде убрзаним маршем, у зору 25. маја, стигла су у Сијарину. а један у Радевце и заузела борбене положаје. Извиђањем и обавештајним деловањем Штаб бригаде сазнао је да је Шеста српска бригада била принуђена. током минуле ноћи. да се повуче на повољније положаје у рејону Медвеђе. Откривено је, такође. да четничких јединица има у Сијерини. али се није сазнало какво им је бројно стање и како су наоружане. Штаб бригаде није желео да упадне у четничку клопку и батаљонима је наређено да се повуку у околину Боровца. О наредном покрету и борби у Операцијском дневнику записано је: Из Боровца упућујемо наш батаљон у правцу Маћедонаца да удари у леђа непријатељу. После два сата пошли смо и ми за њима. Наш Први батаљон је благовремено интервенисао и разбио дражиновце, заробивши тројицу и убивши и ранивши више њих. Ноћили смо у Маћедонцима.⁶⁶ Штаб дивизије и штабови бригада су увидели да ће непријатељ покушати да искористи надмоћ у људству и наоружању да пређе у напад, као и да ће са недићевцима угрозити с леђа дивизијски борбени распоред. Да би се то спречило извршене су, 26. маја. делимичне промене на положајима. Одбрана је учвршћена на линији: Боровци. Маћедонци. Медвеђа. да би се четничким јединицама спречила одступница у рејон Косанице. Седмој и Десетој српској бригади. Врањском и Лесковачком партизанском одреду. Главни штаб Србије наредио је да садејствују са бригадама Прве српске дивизије у Горњој Јабланици и да нападају бок и позадину четничког борбеног распореда.

Наредног јутра борба се распламсала дуж целог фронта. Четврта и Шеста српска бригада тукле су чело непријатељског борбеног распореда и наишле на жесток отпор. Осма и Десета српска бригада. Врањски и Лесковачки партизански одред угрозили су леви бок и део залеђа непријатељских јединица. Четници Летећег одреда и Оругличког батаљона били су присиљени да узмакну у Клаиће. Гагинце и Бе-

⁶⁶ Архив ВИИ. кут. 1045. рег. бр. 16-2.

штицу. Њихово узмицање олакшало је јединицама Осме српске бригаде да заузму Горњу и Доњу Оруглицу и четнике одбију на Тупалски вис и Радевачку чесму. Непријатељ је увече прешао у противнапад на правцу између Доње Оруглице и Гагинца да би освојио положаје Осме и Десете српске бригаде. Четници су дочекали упорном одбраном и одбијени на полазне положаје. Капетан Боривоје Манић, командант четничког Горског штаба 110, после хапшења потпуковника Ђурића, незадовољан неуспехом Јужноморавског четничког корпуса у рејону Гагинца и Доње Оруглице, планирао је концентрични напад свих јединица под његовом командом на јединице Прве српске дивизије распоређене на положајима Горње и Доње Оруглице. Малова и Гагинца. Његову намеру унеколико је пореметио начелник Штаба 110, капетан Јован Стевановић, који је знатно раније, предводећи 1. јабланичку четничку бригаду, самоиницијативно пошао у напад да преотме Оруглицу. Леђа му је штитио Вардарски четнички корпус, под командом капетана Стојана Крстића, који се сукобио са јединицама Четврте српске бригаде. Она је раније посела Тупалски вис, Радевачку чесму и Липовицу, а на њеном левом крилу налазила се Шеста српска бригада. Пошто су Седма и Десета српска бригада, Врањски и Лесковачки партизански одред, тукли непријатеља с леђа и бока, он је био скоро опкољен. Кад је Други батаљон Четврте српске од Радевачке чесме напао Вардарски четнички корпус развила се огорчена борба. Иза његових леђа ударе је трпела и Прва јабланичка четничка бригада која је панично побегла, оставивши Вардарски четнички корпус на цедилу, под жестоком ватром Четврте српске бригаде. У одбијању напада погинуо је командант корпуса Крстић и више четника. Само на правцу наступања Другог батаљона, под командом Обрена Максимовића и Душана Ивановића, избројано је 15 мртвих четника. Батаљон је имао 4 рањена борца. Укупни губици непријатеља нису се могли тачно утврдити. Код мртвог команданта четничког корпуса нађена је забелешка из које се види да је неколико часова пре смрти тражио помоћ из гарнизона у Лесковцу и Лебанима. У џеповима је имао неколико хиљада америчких долара и енглеских фунти. Заплењена је корпусна архива у којој су нађени документи о сарадњи Немаца и четника.

Озлојеђен поразима, командант четничког Горског штаба 110, наредио је потчињеним јединицама да, 28. маја пре сванућа, крену у снажан противнапад. И бригадама Прве српске дивизије, бригадама и одредима који су јој садејствовали, наређено је да крену у 3 сата, 28. ма-

ја, у напад на Тупале. Тупалски вис. Ђулекаре и остале непријатељске положаје. На неким местима је долазило до борбе у сусрету. Јужно-моравски четнички корпус ојачала су два батаљона Српске државне страже у нападу на Клаиће, Бештицу и Гагинце, на положај Десете српске бригаде који нису освојили. Противнападе непријатеља су одбиле и бригаде Прве српске дивизије. На ватрене положаје стигао је Штаб дивизије, успоставио везу са штабовима бригада и наредио да се пређе у силовит противнапад. Смењивали су се јуриши и противјуриши. Четничке јединице су трпеле губитке и увече почеле да узмичу. Скоро преполовљени Јабланички четнички корпус, без поражене Јабланичке четничке бригаде, побегао је преко Доброг Дола у Косаницу. Главнина проређених четничких јединица извукла се према Лесковцу, Богојевцу и Трстени. За 9 дана борбе, од 21. до 29. маја, у Горњој Јабланици, четници су претрпели тежак пораз. Исидор Ђуковић је објавио да су имали „62 погинула, 55 рањених и 526 несталих: заплењено је 257 пушака и 25 пушкомитраљеза, као и већа количина муниције. Такође, заробљена је четничка болница и ослобођена три америчка пилота.¹⁶⁷ Четврта српска бригада имала је 4 мртва и неколико рањених бораца.

Ослобођењем Горње Јабланице знатно је проширена слободна територија, створени услови за придобијање људства за поуну постојећих борбених и стварање нових јединица Народноослободилачке војске. Поред већ формираног Горњојабланичког партизанског одреда, у Реткоцеру, 2. јуна, настала је Петнаеста српска бригада. У току борбе до изражаја је дошло успешно командовање Штаба дивизије, штабова бригада, батаљона и команди чета, уз координирано садејство бригада. Морал бораца и старешина био је висок. Било је појединачних саморанавања новомобилисаних бораца, али је то одмах отклоњено.

Ојачаној патроли Другог батаљона предао се донедавни командант Горског штаба 110, потпуковник Радослав Ђурић, који је успео да побегне из четничког затвора. Тајним везама он је послао писмо Штабу Прве српске дивизије у коме је објаснио да је увидео да се узалуд пролива српска крв у међусобним обрачунима, да то не одобрава и да би прешао на страну Народноослободилачке војске. Командант дивизије Риста Антуновић и начелник штаба Драгослав Петровић Горски, убр-

Исидор Ђуковић. *21. српска дивизија*. Институт за савремену историју, Београд 1995, стр. 43. (у даљем тексту: И. Ђуковић, н.д.)

зо су му одговорили да их радује његов гест и да ће то, уколико се оствари, имати значаја за јединство српског народа.

Потпуковник Ђурић је спроведен у Штаб дивизије, а потом у Главни штаб НОВ и ПО Србије. У дужем разговору нагласио је да је сазнао да се поједини четнички официри, уз сагласност четничке Врховне команде, тајно договарају са представницима немачких војних власти да се заједно боре против партизанских јединица. Он то није могао да прихвати и да у томе учествује. Према Ђурићу се коректно поступало. Задржан је у Главном штабу Србије и постао је помоћник начелника тога штаба. Његов прелазак у Народноослободилачку војску повољно је одјекнуо у Горњој Јабланици и целој јужној Србији.

Усливу Мале и Велике Косанице

После једнонедељних тешких борби јединице Четврте српске бригаде имале су краћи предах. За то време стигле су прве знатне количине оружја, муниције, нових униформи, обуће и осталог ратног материјала. Била је то значајна војна помоћ савезника допремљена транспортним авионима на слободну територију јужне Србије. Борци су живнули у новим војничким униформама, а били су више него задовољни знатним количинама добијене муниције у којој се често оскудевало. Млади и неискусни борци, не знајући шта значи недостатак муниције у борби, чак су гунђали да ће их сувишна муниција заморити приликом покрета и маршевања.

На основу наређења Главног штаба НОВ и ПО Србије, Штаб Прве српске дивизије, у сарадњи са штабовима бригада, планирао је наступни марш Четврте и Шесте српске бригаде на простор Косанице, да би се нападе јединице 1. косовског четничког корпуса и 1. и 2. косаничке четничке бригаде. И Петој српској бригади је наређено да се врати са Јастрепца у Косаницу и настави борбе у саставу Прве српске дивизије.

Маршевало се у бригадним колонама. Леву је сачињавала Четврта српска бригада која је кренула, после дирљивог опроштаја са референтом санитета др Дуњом Перишић, постављеном за дивизијског референта санитета, из Медеваца за Туларе, у коме су четничке војводе дуго имале седиште. Народ их, истина, није уважавао и 50 мештана били су борци Народноослободилачке војске. Маршевали су Први, Други и Трећи батаљон, а Четврти се налазио далеко напред, у борби против

четника испред Косанице. У току марша примљена је вест да је у Бугарској проглашено опсадно стање. На крајим застанцима политички комесари чета објаснили су борцима шта би значило потпуно елиминисање профашистичке Бугарске из савеза са нацистичком Немачком. Бригада је ноћила и преданила у Чокотину. Штаб бригаде је ступио у везу са Штабом Четвртог батаљона који се налазио у Спонцима...

Десну дивизијску колону чинила је Шеста српска бригада, која је наступала преко Реткоцера. Секираче. Доброг Дола, низводно обалом Велике Косанице, да би се домогла села Раче. Њене јединице нису имале озбиљнијих сукоба са непријатељем и застоја приликом маршевања. Догађало се да поједине четничке групе припуцају на колону у покрету и потом побегну.

Штаб дивизије наредио је штабовима бригада да се изврши фронтални напад на непријатеља, с циљем да се протерају четничке јединице. очисте њихова упоришта, створи слободна територија Косанице. успостави народноослободилачка власт и народ придобија за народноослободилачку борбу. Четврта српска бригада имала је задатак да наступа из Великог и Малог Трна према Трпези и угрози десни бок четничког борбеног распореда. Њој је садејствовала Шеста српска бригада фронталним нападом од Секираче и упућивањем једног батаљона на Иван Кулу да удари у бок и позадину непријатеља. Први батаљон Четврте српске упућен је према Добром Долу да оствари непосредно садејство са левим крилом Шесте српске бригаде. Трећи и Четврти батаљон су упућени у Трпезу, на доминантан положај, одскочницу за дубљи продор у Косаницу. Други батаљон је задржан у заштитници у рејону Скрепа. Командант четничког 1. косовског корпуса и команданти четничких бригада нису се усуђивали да прихвате одсудну одбрану. маневрисали су и ужурбано се повлачили. У Операцијском дневнику Бригаде. Боривоје Ромић је, поред осталог, 2. јуна записао: „Уз пут не наилазимо ни на какав отпор непријатеља и то доказује да је побегао главом без обзира. Кад смо изашли на положаје успели смо да ухватимо неколико дражиноваца, сељака. који су по саслушању пуштени кући."⁶⁸

На правцу наступања Шесте српске бригаде било је нешто теже и четници су местимично пружали отпор. Њихова борбена група је развојена на два дела и приморана да у неред уступи према Рачи.

⁶⁸ Исто.

Из Трпезе Четврта српска је продужила на север и овладала Ма-
чјом стеном. Повремено је било пушкарања и сукоба са мањим четни-
чким групама. Увече. 3. јуна. пуцњава је учестала и могао се очекивати
жешћи окршај. Други батаљон је упућен да протера четнике преко тзв,
иедићевско-албаиске границе. у ствари, демаркационе линије коју су
приликом комадања Краљевина Југославије. 1941. године, успоставили
италијански и немачки окупатори да награде албанске квислинге за
оданост. Она се пружала од Веље Главе. Китке. Гољака, Мердара до
Преполца. Други и Четврти батаљон напали су четнике у Маторову и
на Маторовском вису, успевши да их протерају преко демаркационе
линије. Први и Трећи батаљон су заузели Малу Косаницу и Преполоц.
У борбама је заробљено више четника. Наредног дана очишћен је те-
рен јужније од Маторовског виси и вршена извиђања поред демаркаци-
оне линије. Шеста српска је стигла у Оџаке. источно од Раче. ноћу на-
павши четнике и недићевце. Стрељачки строј је наступао преко До-
бричанске косе да би непријатељу онемогућио повлачење у Куршумли-
ју. Пошто није издржао ватрене ударе. непријатељ је по ноћи умакао.

Непријатељске снаге су. 5. јуна. запретиле снажним нападом на по-
ложаје Четврте српске бригаде. 0 стању на достигнутим линијама
Штаб бригаде је известио Штаб дивизије. консултујући се да ли непри-
јатеља непознате јачине треба задржавати по сваку цену. Размотри-
вши новонасталу ситуацију. Штаб дивизије је одобрио да се напусти по-
ложај на Маторовском вису и одбрана организује у Дегрмену, западно
од Мердара. Непријатељ је избио на доминантно узвишење и ту застао.
Штаб бригаде је дознао да пред собом нема надмоћнијег противника и
припремио је противнапад. На Маторовски вис напао је Трећи
батаљон и убрзо га освојио. У село Маторово је ушао Други батаљон. а
Четврти се разместио у Мердару. У овом селу мештани су срдечно
дочекали своје ослободиоце и одмах се уверили да није тачно оно што
су четници и недићевци ширили: да партизани пљачкају и убијају. Неки
су се добровољно јављали да ступе у борбену јединицу. Најзанимљи-
вији је био четрнаестогодишњи Никола Вешковић који је желео да
постане борац са пушком у руци. Све би било у најбољем реду да њего-
ва бака Лепосава није чула шта унук хоће и строго му запретила да не
мрда од куће и стада стоке коју је сваког дана гонио на испашу. Четвр-
ти батаљон је ноћу напустио село и дечак није могао одолети да га не
сустигне. Ујутру је истерао стоку на испашу. комшију замолио да је
причува и отишао у Крток. У селу је сустигао групу бораца и њиховог

старешину. Кад су чули да жели да се бори против непријатеља, борци су га топло примили и распоређен је у Други вод Друге чете Четвртог батаљона. Одмах је стекао наклоност заменика политичког комесара Олге Дедовић, зване Рада Расинка. Све би прошло у најбољем реду да баба није дознала куда је унук отишао и кренула да га врати кући. Стигла је право команданту бригаде Миливоју Перовићу и зајадала да јој се унук врати. Командант је разумео њену бригу и Вешковић је приведен у Штаб бригаде. Много се изненадио кад је угледао бабу Лепосаву која је закукала да се врати кући. Он је то одбио. Баба је замолила команданта да дечаку нареди да је послуша. Командант бригаде је поштовао слободну вољу дечака и упитао га хоће ли назад. Вешковић је грмноу да повратка нема и на томе се завршило.

Јединице Четврте српске сасвим су се 6. јуна, приближиле демаркационој линији и заузеле добре положаје. Борци и старешине су обавештени да се савезници, Енглези и Амерпканци, искрцавају на западну обалу Француске, да је отворен нови фронт у Европи и да Хитлерова Немачка неће дуго издржати. Истог дана, на правцу напредовања Шесте српске бригаде, четницима је упућено појачање: батаљон Љотићеваца 5. добровољачког иука, један бугарски тенк и неколико топова. Појачање и групу четника Боже Ивановића засуо је ватром батаљон Шесте српске бригаде и натерао их да одступе. Љотићевци и Бугари су побегли према Куршумлији, а четници у Бранкову Кулу. Погинуло је 10, а рањено 15 непријатељских војника. Напад на четнике у Бранковој Кули изведен је ноћу и они су протерани према Луковској Бањи. Командант Расинко-топличке групе корпуса обавестио је 7. јуна, Дражу Михаиловића о поразу четника: „Јабланица је у рукама комуниста. У Топлици комунисти су напали Косаницу вреко Доброг Дола и дошли до Куршумлијске Бање. Наши деловн су разбијени и повлаче се ка Луковској Бањи. Траже помоћ коју им не могу упутити с обзиром на ситуацију која влада у Расини и на Јастрепцу...”⁶⁹

На положајима према непријатељу на демаркационој линији јединице Четврте српске бригаде су мировале, организујући осматрања и извиђања. Шиптарске фашистичке јединице добијале су појачања и утврђивале вештачки успостављену границу под надзором немачких официра. Понекад су отварале ватру на положаје Четврте српске, а пошто им није одговарано, постајале су безобразније. На друму од ГТодујева

⁶⁹ Архив ВИИ. Четничка архива. Микротека, депеша бр. 87.

примећено је више камиона, али се није знало шта превозе. Целе ноћи повећана је будност јединица, али до сукоба са непријатељем није дошло. Сутрадан. 8. јуна, Четврта српска задржала се у рејону Кртока. Штаб бригаде је обавештен да су четници примили од Немаца знатну количину муниције. Очекивао се њихов напад, али су побегли некуда према Копаонику. На положаје Бригаде ватру су отварали Шиптари и Немци са демаркационе линије. али нису кренули у напад. Деветог јуна предало се више сељака мобилисаних у четничке јединице, који су на саслушању дали значајна обавештења, изјављујући да су приморавани да се боре против Четврте српске и осталих бригада, због чега су побегли из четничких редова. Нису желели да се врате својим кућама плашећи се четничких казни због предаје. Изјавили су да су спремни да ступе у Седмнаесту српску косаничку бригаду која се формира од добровољаца и мобилисаних на подручју Косанице. Њен ће задатак бити да штити народ од непријатеља после одласка Четврте и Шесте српске бригаде напред према Топлици и Копаонику. Из рејона Ђуниса у Рачу је стигла Пета српска бригада и укључила се у састав Дивизије.

У борбама у Косаници Четврта српска бригада дисциплиновано је извршавала задатке Штаба дивизије. испољавајући високу борбену спремност. умешност у сарадњи са народом, коректан однос према заробљеним четницима и разумевање за присилно мобилисане сељаке у четничке јединице. Остварена је потпуна субординација између Штаба бригаде и Штаба дивизије у командовању јединицама Бригаде. правовременом упућивању у нападе, садејству и приређивању изненађења непријатељу. Крајем маја Радоман Радојичић Стамболија постао је заменик политичког комесара. а Божидар Кораћ заменик команданта бригаде.

У јуну је дошло до кадровских промена на командним и политичким дужностима у Бригади. За начелника штаба бригаде. на упражњено место. постављен је Момчило Марковић Зоран који се налазио на дужности команданта Четвртог батаљона. Командант тог батаљона постао је дотадашњи заменик команданта Зарија Мујовић. Он је тешко рањен после девет дана у нападу на Блаце и дужност команданта батаљона је поверена дотадашњем заменику команданта Мирку Шипки. Његов заменик постао је Божидар Давинић, до тада командир Друге чете Трећег батаљона, а дужност командира исте чете преузео је Сретен Станковић. За политичког комесара Четвртог батаљона постављен је Душан Ивановић. раније на истој дужности у Трећем батаљону. Командант Трећег батаљона постао је Драгољуб Јовић. до

тада командир Прве чете у истом батаљону. На дужност командира поменуте чете постављен је Миомир Здравковић. Дужност политичког комесара батаљона је поверена Стевану Пјешчићу. Заменик команданта батаљона постао је Петар Милашиновић, раније заменик политичког комесара Прве чете Првог батаљона. Његову дужност је преузео политички делегат Мирослав Ђорђевић. У Првом батаљону, уместо Боже Павловића који је прекомандован на дужност политичког комесара Горњојабланичког партизанског одреда, политички комесар батаљона постао је Радослав Стојиловић. до тада политички комесар Друге чете. За политичког комесара Друге чете постављен је Радован Максимовић. Командир Прве чете, уместо Мирка Шипке, постао је Милан Костић, а политички комесар Кузман Николић који се вратио са дужности руководиоца скојевског курса у Пустој Реци. Дотадашњи политички комесар чете Љубиша Васић је прекомандован у Крушевачки партизански одред. У исти Одред је прекомандован Властимир Михаиловић, командир Треће чете, а дужност командира је преузео Стеван Пушкаревић, до тада заменик командира. Промена је било и у Другом батаљону. Уместо Трајка Живковића, прекомандованог у Бугарски батаљон, дужност заменика политичког комесара батаљона је поверена Милораду Вуловићу, до тада секретару Бригадног комитета СКОЈ-а. Нови секретар СКОЈ-а постао је Милорад Максимовић. После прекоманде Љубомира Ковачевића на дужност у Главном штабу Србије, на место заменика политичког комесара Прве чете постављен је Бранко Беговић, до тада политички делегат вода. На дужност политичког комесара Друге чете постављен је Мирко Поповић. Командир Треће чете постао је Мирко Перић, а политички комесар Блажо Поповић.

Заменик команданта Четврте српске бригаде Божидар Кораћ је прекомандован и његову дужност је преузео Петар Станковић, до тада командант Трећег батаљона, чију је дужност преузео Драгољуб Јовић.

После успеха у Горњој Јабланици и Косаници Прва српска дивизија добила је назив - ударна. У Штабу дивизије установљена је функција обавештајног официра и на ту дужност је 14. јуна постављен Никола Бугарчић. Истог дана Главни штаб НОВ и ПО Србије, на основу упутства Врховног штаба, наредио је да се дивизије под његовом непосредном командом преименују: Прва српска у Двадесет прву српску ударну. Друга српска у Двадесет другу српску. Трећа српска у Двадесет трећу српску. Четврта српска у Двадесет четврту српску дивизију.

Покреш за Топлицу и напад на Блаце

После пораза четничких јединица у Косаници и проширења слободне територије од Секираче до Бањске реке. Четврта српска бригада кренула је на север, према Топлици и Блацу. У томе правцу офанзивно су наступале Пета и Шеста српска бригада, заправо цела Двадесет прва српска ударна дивизија. Штаб Четврте српске успоставио је везу са Штабом Пете српске бригаде да би заједнички усаглашавали правце покрета и обезбеђење маршевог поретка. На томе плану сарадња је остварена и са Шестом српском бригадом. У време њеног преласка преко Топлице. Четврта српска је обезбеђивала правац између Куршумлије и Раче да спречи наступање непријатеља. Јединице Четврте српске етапно су наступале према Топлици, уз неопходне одморе и редовну исхрану бораца и старешина. У Космачи је добила наређење Штаба дивизије да пређе реку, железничку пругу и друм у рејону Коњуше. У Товрљану и Трновом Лазу Бригади се прикључује Америчка војна мисија, да би била заштићена приликом марша према Великом Јастрепцу и Копаонику. Уз мања припуцавања из непријатељских бункера и упоришта, бригадне колоне су прешле ноћу. 13. јуна, Топлицу и преданиле у Чунгули. Наредне ноћи су стигле у Драгушу, југоисточно од Блаца. Шеста српска прешла је реку код Плочника и заузела положаје у Гргурама. Покрете Пете српске бригаде непријатељ је ометао изненадним нападима и отпором на правцу њеног наступања. На железничкој станици у Барлову савладала је бугарске војнике који су се упорно бранили у очекивању помоћи из оближњег гарнизона у Куршумлији и околних упоришта. У помоћ им је журио њихов ојачани батаљон у садејству са једним батаљоном Српског добровољачког корпуса, али су дочекани снажном ватром бораца Пете српске и одбијени назад у Куршумлију.

После преласка Топлице Дивизија се одмарала у Драгуши, Гргурама и Јошаници, припремајући се за наредне окршаје и наступање према Копаонику. На томе положају борцима и старешинама је саопштено да је Прва српска преименована у Двадесет прву српску ударну дивизију. Назив ударна је добила због изузетних борбених резултата у разбијању Јужноморавске групе четничких корпуса и успеха у борбама против 1. косовског четничког корпуса, 1. и 2. косаничке бригаде у Горњој Јабланици. Оруглици и Косаници.

У Драгуши је извршена ионуна јединица Четврте српске ударне бригаде. Били су то младићи из Добрича, источно од Прокупља. без борбеног искуства, њих 128, који ће наредног дана доживети ватрено крштење. Била је грешка што су они без икакве војне обуке одмах упућени у борбу. На основу заповести Штаба дивизије да се нападне непријатељски гарнизон Блаце. Штаб бригаде је наредио батаљонима да се припреме да штите правац од Прокупља на истоку и Белољина на југоистоку. Шеста српска је упућена да штити правац од Куршумлије, а Пета српска бригада да туче непријатеља у Блацу. у коме се налазио 2. батаљон 123. бугарског пука, батаљон Српске државне страже и непотпуна чета 5. немачког СС пука. Непријатељ се добро утврдио и припремио за дужу кружну одбрану. Зграда Соколског дома је преуређена у ватрену тврђаву. Из њеног подрума рачвале су се саобраћајнице до низа спољних заклона. У близини су били бетонски бункери. а на равном крову митраљеска и минобацачка одељења. Ради заштите од ручних бомби. бугарски војници су металним мрежама заштитили прозоре. Бункера и заклона за одбрану било је свуда на прилазима градићу. И школска зграда, црква, зграде од тврдог материјала. добро су припремљене за одбијање напада.

Уочи напада на Блаце, Четврти батаљон је заузео положај на коту 353, у рејону Претежане, а лево Први батаљон Четврте српске бригаде, према Малој Драгуши. Други и Трећи батаљон су истурени напред да угрожавају непријатељску артиљерију на Мађерском брду. Диверзантске групе искористиле су ноћ, порушиле железничку пругу између Прокупља и Доње Коњуше и спречиле пристизање непријатељских појачања возом из Куршумлије и Прокупља.

Пре зоре. 16. јуна, батаљони Пете српске бригаде, ватреним ударима са севера и југа и постепеним опкољавањем, упорно су тежили да непријатеља у Блацу присиле да се преда. Политички комесар Трећег батаљона позвао је бугарске војнике да положи оружје. али му је узвраћено жестоком палбом. Ни поновљени позиви на предају нису вредели. Напад је појачан и тешко се напредовало. Освојене су спољне траншеје и ровови, а бункери се нису дали. Групе најсмелијих бораца. са замеником команданта бригаде Обрадом Лазовићем Живком, приближиле су се згради Соколског дома. Металне завесе на прозорима одбијале су ручне бомбе. Због тога се прешло на пушкомитраљеску палбу директно у прозоре и врата зграде. У окршају тешко је рањен заменик команданта бригаде Лазовић и још неколико бораца. Бугарски војни-

ци, Немци и недићевци тешко су попуштали, али су приморавани да узмичу. Ујутру су, сатерани у школску зграду и Соколски дом, поново позивани да се предају. Узвраћали су жестоком палбом из дебелих зидова и са црквеног торња. Одолевали су очекујући обећану помоћ из Прокупља, Цепнице и Чучала. Недостајало им је муниције и штедљиво су отварали ватру.

Угроженом непријатељу у Блацу ујутру је кренула помоћ из Прокупља, која је требало да се придружи 3. батаљону 122. пука да заједно наставе према Блацу и покушају га деблокирати. Снажну препреку представљао им је Први и Четврти батаљон Четврте српске ударне који су били у рововима и заклонима од Претежана до Мале Драгуше. Наступању непријатеља претходила је канонада непријатељске артиљерије чији је циљ био да уздрма положаје оба батаљона Четврте српске. У настојању да искористе ватрени удар своје артиљерије, бугарски војници су силовито пошли у напад. Дочекани упорном одбраном, били су присиљени да остану на достигнутој линији. Имали су губитака у мртвим и рањеним и то им је била опомена. Подршка из ваздуха није им вредела. Борци Првог и Четвртог батаљона одбијали су пушкомитраљеском и пушчаном ватром непријатељске авионе. Два авиона су успела да долете изнад Блага и товари муниције изруче у двориште школске зграде у којој су били бугарски војници. Муниција их је подстакла да се одупру нападима док им не пристигне појачање, које је одбијено на правцу од Белољина за Блаце. Оборен је један бугарски авион који је упорно надлетао положаје Првог и Четвртог батаљона Четврте српске, митраљирао и бацао бомбе. Пилот је успео да умакне, а из авиона узети су радио-станица, митраљез, 2 пушкомитраљеза и доста муниције. Приликом одбијања Бугара у њихово упориште Белољин убијено је 30 војника, више их рањено, чак и њихов потпуковник који је командовао јединицама у неуспелом нападу. Први батаљон је запленио један митраљез и више пушака.

Није успео ни покушај деблокаде Блага са западне стране, од Цепнице и Чучала. Четнике је дочекао Други батаљон Пете српске ударне бригаде и протерао према Јаворцу и коти 850.

Бугари нису одустајали од намере да угроженом гарнизону пруже помоћ. Иако по мраку никада нису ишли у нападе, увече су се запутили кроз недовољно контролисани простор на десном крилу борбеног распореда Четврте и левом крилу Шесте српске ударне бригаде. Непримећени продужили су долином Суводолске реке, прошли Туларе.

Суви До, код Стубла се раздвојили у две групе да, обилазећи Блачко језеро, уђу са југоистока и југозапада у Блаце и с леђа нападну борце Пете српске бригаде. Једна група је примећена код гробља у Блацу и одбијена. Друга се, изгледа, са југозапада прокрала у градић. Дошло је до промене на положају Четврте српске бригаде, пошто је касно примећено куда пролазе бугарски војници. Први и Четврти батаљон препустили су положаје код Претежана и Драгуше Другом и Трећем батаљону и кренули друмом од Белољина у Блаце да сустигну убачену бугарску јединицу. Бугарски војници су примећени код Беле земље и уследила је краткотрајна жешћа борба у којој је рањен командант Четвртог батаљона Зарија Мујовић. Бугарски војници вешто су искористили мрак и прокрали се у Блаце. Без обзира на пристизање извесног појачања бугарском гарнизону, јединице Пете српске бригаде нису прекидале нападе. Припремљене су знатне количине експлозива да се зграда школе и Соколског дома сравне са земљом. Товари експлозива, и поред неколико смелих покушаја минера, нису се могли поставити због прецизне ватре бугарских и немачких војника.

Ујутру, 17. јуна, обновљен је појачани напад Бугара од Белољина на пол&жаје јединица Четврте српске бригаде. Наступали су у два правца: друмом од Белољина за Блаце и преко Тулара. Имали су подршку 6 немачких тенкова и неколико авиона који су долетали са аеродрома у Лесковцу и Прокупљу. Надмоћнији непријатељ није се освртао на губитке, у тежњи да по сваку цену деблокира гарнизон Блаце. Батаљони Четврте српске пружали су жесток отпор док им није наређено да се повуку у Јошаницу на обронцима Великог Јастрепаца. Бугари и Немци су продужили у Блаце и деблокирали га после краће борбе и одступања Пете српске на Јастребац.

У тридесеточасовној борби непријатељ је имао следеће губитке: 78 мртвих, далеко више рањених и 2 заробљена војника.

Осетније губитке имала је Четврта српска бригада. Тридесет бораца је изгубило живот, претежно младих и тек пристиглих у јединице.

У борби за Блаце јединицама Двадесет прве српске дивизије недостајала су оруђа за разарање непријатељских бункера и зграда намењених за дужу одбрану. Напад би био успешнији да је у борбу са Петом српском уведена и Шеста српска ударна бригада, држана на правцу према Куршумлији, који су могле штитити и мање снаге. Иако Блаце није ослобођено, непријатељ је знатно неутралисан и заплашен.

Отуда одлука Команде 27. бугарске дивичије да се Блаце напусте беч борбе и јединице повуку у Прокупље.

Борбе на иадинама и врховима Копаоника

У складу са наређењем Главног штаба НОВ и ПО Србије да све јединице под његовом командом офанзивно дејствују на непријатељске гарнизоне, истурене положаје, упоришта и саобраћајнице, Штаб Двадесет прве српске ударне дивизије усмерио је Четврту, која је бројала око 750 бораца, затим Пету и Шесту српску бригаду на Жупу и Копаоник да уништава Расинско-топличку групу четничких корпуса и створи услове за прихват Оперативне групе дивизија Врховног штаба НОВ и ПОЈ. која је била оријентисана према западној Србији. долини Ибра. Копаонику и даље према јужној Србији. Знатну препреку борбеном походу Оперативне групе представљале су четничке јединице на Копаонику. Њихово неутралисање имало је значаја и за проширење слободне територије на Жупу и поткопаоничка места.

Штаб дивизије располагао је подацима да су делови Расинско-топличке групе четничких корпуса организовали одбрану на линији од Јаворца преко Лепенца, Магова до Бабица. Иешто касније се дознало да су четнички положаји делимично истуренији према концентрацјској просторији јединица Двадесет прве српске дивизије. да се налазе на врховима Црној чуки, тригонометар 1197 и Пожару, тригонометар 1163. Предњу одбрану чинили су Расински и Јастребачки четнички корпус, а њену дубину, у рејону Блажева и извора реке Топлице. 2. косовски четнички корпус који је штитио десни бок Расинско-топличке групе четничких корпуса. На Сувом Рудишту налазила се Студеничка бригада четничког Јаворског корпуса. Сагледавши детаљније четнички борбени распоред. Штаб дивизије. који су сачињавали Риста Антуновић Баја. командант. Драгољуб Петровић Раде. политички комесар и Драгослав Петровић Горски. начелник штаба. разрадио је план напада на четничке корпусе и бригаде и одредио правце наступања бригада. које су распоређене у три борбене колоне: Четврта српска у центар. Пета српска на десном и Шеста српска бригада на левом крилу. Напад је почео у свануће. 20. јуна. кад су бригаде подишле непријатељском борбеном распореду на целој ширини фронта. Стрељачки строј Четврте српске наступао је окомитим

странама да се домогне преко хиљаду метара високих врхова Црне чуке и Пожара, у чему га је чадржавала снажна ватра четничких јединица из ровова за лежећи и клечећи став. Најжешћи отпор је пружан Трећем омладинском црнотравском батаљону. са командантом Драгољубом Јовићем. политичким комесаром Велишом Бољевићем и њиховим заменицима Петром Милашиновићем и Војиславом Станојевићем. који су били у стрелачком строју. С њима су се успињали командири и политички комесари чета Миомир Здравковић. Сретен Станковић. Божидар Искреновић. Милутин Китановић. Стеван Пјешчић и Стојан Стошић, а иза њих Светомир Славковић. Спасоје Стојановић. Братислав Костић. Витомир Станојевић и остали. На рубу врха Батаљон је три пута јуришао да га освоји. Дошло је до борбе прса у прса, али четници нису савладани. Истовремено, јединице Пете и Шесте српске бригаде овладале су Јаворцем. Равном главом. Црном чуком и угрозиле бокове непријатеља на Пожару. Тучени у чело и бокове четници су се уплашили опкољавања и одступили. У Операцијском дневнику о вишечасовним борбама на Пожару. Боривоје Ромић је записао, 20. јуна, ово: „Наилазимо на огорчен отпор непријатеља. Наш омладински батаљон је три пута вршио јуриш али није могао да заузме утврђене положаје. Тучен из минобацача непријатељ је најзад одступио на целом фронту и ми заузимамо све доминантне положаје. Зачудили смо се кад смо видели колика је утврђења непријатељ овде био изградио. На томе положају изгубили смо 4 друга и 9 их је рањено. Сахрањујемо мртве другове на врху Пожара. Затим настављамо са гоњењем непријатеља.”⁷⁰

Четврта, Пета и Шеста српска бригада заноћиле су на достигнутој линији код Јаворца. Лепенца. I [ожара и Лепе Горе. У Штабу дивизије и штабовима бригада сумирани су једнодневни борбени резултати и дејство свих јединица је повољно оцењено. Предвиђени су наредни борбени задаци. Скренута је пажња штабовима батаљона и командама чета. с обзиром да су једнодневни дивизијски губици били 16 мртвих и 26 рањених. да се највише води рачуна о животима људи.

Ујутру. 21. јуна. Штаб дивизије задржао је Четврту српску бригаду у својој резерви, а Пету српску усмерио да освоји Барску чуку. кота 909. Рашје и део Батоте. Шеста српска бригада је наступала преко Хумке. кота 993. да се домогне Локвеника. Дочекана је жестокиим противнапа-

⁶⁶ Архив ВИИ. кут. 1045. рег. бр. 16-2.

дом на Хумци, али су њени батаљони преузели иницијативу, продужили према Локвенику и четнике принудили да одступе. Најжешћа борба је вођена на изузетно погодном положају Вратима, тригонометар 1072, северно од Жарева, који су четници упорно бранили. После осетних губитака у поподневним часовима, они су протерани у дубину планинског масива. У тешким борбама животе су изгубили борци и старешине Шесте српске: Драгутин Милосављевић Лазо, заменик команданта батаљона, Никола Стојановић, командир чете и борци Боривоје Павловић, Љубомир Павловић и Светозар Гроздановић. Пета српска бригада успешно је извршила дневни борбени задатак освојивши неколико доминантних узвишења и разбивши делове Расинског четничког корпуса. Успех две поменуте бригаде омогућио је Штабу дивизије да Четврту српску и даље држи у резерви у рејону Пожара. Бригаде су зановиле на достигнутој линији Локвеник, Рашје и Пожар. Овим распоредом борбени строј Дивизије наткрилио је градић Брус у чијој се околини налазио Јастребачки и делови десеткованог Расинског четничког корпуса. О стању на бојишту командант Расинско-топличке групе четничких корпуса телеграмом је јавио четничкој Врховној команди следеће: „На дан 21. јуна комунистичка дивизија напала је Расински корпус на Јаворцу и Лепој Гори. Борба је трајала целог дана. Наши делови су се повукли на линију: Д. Левићи, Шошићи, Дренова, Тршановци, Шљивово. Јастребачки корпус се пребацио у област Бруса.“⁷¹

Четнички фронт био је прилично развучен од Бруса на северу до Доњих Левића и горњег тока Топлице на југу. Таквим распоредом командант четничких корпуса желео је да спречи продор Четврте. Пете и Шесте српске бригаде дубље у Копаоник и да одбрани Брус.

Четврта српска бригада је упућена са Пожара. 22. јуна. да преузме положаје Шесте српске бригаде у рејону Локвеника. Покрети и смене јединица на положајима повремено су ометани припуцавањем четничких јединица са доминирајућих оближњих висова. Без обзира на то Четврта српска је посела значајну борбену линију, а Шеста српска бригада се померила ближе Брусу. Заузимање оваквог борбеног распореда било је у складу са наређењем Штаба дивизије да се четничке јединице потискују. ослободи градић у питомини Копаоника и отвори пут за Жупу.

Ноћу 22. и 23. јуна. нису престајала пушкарања између четничких и јединица Четврте српске бригаде. Ујутру се расламсала жешћа борба

⁶⁶ Архив ВИИ. кут. 1045. рег. бр. 16-2.

на правцима наступања стрељачких стројева Двадесет прве српске ударне дивизије. Остварено је добро садејство између бригада и успешно се напредовало. У преподневним часовима скршена је одбрана четника на Липовачкој и Стрмачкој реци. Непријатељ је угрожен у Брусу и околини. Јединице Четврте српске бригаде, које су упућене са Локвеника да појачају нападе и садејствују јединицама Шесте српске у рејону Липовца, успешно су наступале. Борба је трајала скоро целог дана. Предвече су употребљени минобацачи да разоре четничке отпорне тачке у брдима изнад Липовца. Бригаде су искористиле њихов учинак и продужиле напред. Стигле су у Дренову у којој су јединице Четврте српске зановиле. Поражене четничке јединице су побегле према Брусу и на Суво Рудиште (Панчићев врх) на Копаонику. Непријатељ је имао 30 мртвих и десетине рањених. Заробљено је 6 четника.

Трећи омладински батаљон Пете српске, после краће борбе, заузео је Брус. За њим су пристигле јединице Четврте и Шесте српске бригаде. У градићу је успостављена нова народна власт. Грађани су се жалили да су их четници малтретирали и многе опљачкали, што се видело на сваком кораку. Политички комесар бригаде Боривоје Ромић записао је, 25. јуна, поред осталог, и ово: „У Брусу се налазе неке наше јединице. Градић је потпуно опљачкан од стране Дражинаца.“⁷²

Савлађујући и разоружавајући четничке групице и групе, јединице Пете српске бригаде наступале су од Бруса према Александровцу. У Игорошу су дочекане снажном ватром противника. У краћој борби непријатељ је потучен и приморан да се повлачи. На достигнутој линији јединице Пете српске распоређене су да спречавају противнападе од Александровца и штите десни бок дивизијског борбеног распореда.

Главнина Четврте српске бригаде задржана је неколико дана у селу Дренови. Време је коришћено за војну и политичку обуку, за разговоре са мештанима којима су објашњавани циљеви НОБ-е, издајничка улога Драже Михаиловића и његових војних формација. Непријатељ је тренутно мировао, али то је била тишина пред буру. Мањи сукоб са Немцима, 27. јуна, имале су јединице Шесте српске на прилазима Александровцу. Немци су кренули да помогну четницима, али су одбијени.

У ослобођени Брус стигли су командант дивизије Риста Антуновић Баја, политички комесар Драгољуб Петровић Раде и начелник штаба Драгослав Петровић Горски. У то време неку врсту гарнизоне службе

⁷² Архив ВИИ, кут. 1045. рег. бр. 16-2.

вршила је једна чета Трећег батаљона Четврте српске. контролишући прилазе градићу и кретање грађана. Руководиоце дивизије пресрео је на улазу у Брус заменик команданта Трећег батаљона Петар Милашиновић и рапортирао им о ситуацији у градићу.

У Брусу је одржан народни збор. Окупљеним грађанима говорио је др Миливоје Неровић, командант Четврте српске, о војно-политичкој ситуацији у Југославији и свету. Није пропустио да нагласи какву прљаву игру играју четници и њихове вође. Чешће је прекидан аплаузима и повицима одобравања.

0 неуспеху Расинско-топличке групе четничких корпуса у борби са јединицама Двадесет прве српске ударне дивизије обавештена је четничка Врховна команда, депешом потпуковника Кесеровића, 26. јуна, која гласи: „У борби са много надмоћнијим непријатељем, од 21. до 25. јуна 1944. године, пред притиском моћнијих непријатељских снага моје снаге су разбијене. Делови мојих снага налазе се на линији Лесковица - Станишинци. Комунисти су овладали срезом копаоничким и једним делом среза жупског. Губитака у људству и материјалу има великих. Комунисти су стигли на линију: Крива Река - Осредци - Милентија - Мали Рибари - село Ботуња - село Шљивово - Трнавци - Злегиња - Гаревина - Себечевац. На овој линији врше се даље припреме за даље продирање ка Александровцу, Жељину и Јошаничкој Бањи.”⁷³

⁷³ *Документи о издајству Драже Михаиловића*, Београд, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, 1945. књ. I, стр. 680-681.